Andrzej Ossowski, Jarosław Piątek, Piotr Brzeziński, Grażyna Zielińska, Mirosław Parafiniuk

Identyfikacja stanowiska szkieletowego z okresu II wojny światowej*

Identification of the site of skeletal remains from World War II

Z Zakładu Medycyny Sądowej Pomorskiej Akademii Medycznej w Szczecinie
Kierownik: dr hab. n. med. M. Parafiniuk

Celem niniejszej pracy było przedstawienie wypracowanego modelu postępowania w przypadku ujawnienia stanowiska grobowego z okresu II wojny światowej oraz możliwości identyfikacji osobniczej. W wielu podobnych przypadkach zastosowanie identyfikacyjnych metod genetycznych jest niemożliwe ze względu na brak materiału porównawczego. Ukazany tryb postępowania okazał się skuteczny mimo ponad 60 lat jakie minęły od chwili śmierci.

The objective of the present article is to show the model of processing in case of discovering a WW II grave with skeletal remains and to discuss the possibilities of personal identification of the victims. In many similar cases, it is impossible to employ genetic methods because of lack of samples for comparison. The shown procedure proved to be efficient in spite of the fact that more than 60 years passed since the date of death.

Słowa kluczowe: identyfikacja osobnicza, antropologia, badania historyczne,
Key words: personal identification, anthropology, historical research

WSTĘP

Identyfikacja ofiar konfliktów zbrojnych ma olbrzymie znaczenie zarówno dla rodzin ofiar, jak i dla ogółu społeczeństwa. Wraz z rozwojem cywilizacyjnym coraz większą uwagę zaczęto zwracać na losy pojedynczej osoby, próbując w różny sposób identyfikować żołnierzy poległych podczas działań zbrojnych. Oprócz rannych, z pierwszej linii zaczęto ewakuować także poległych tak szybko, jak to było możliwe starając się wszystkich identyfikować na bieżąco, co miało olbrzymie znaczenie psychologiczne dla walczących żołnierzy, jak też reszty społeczeństwa nie popierającego w większości wypadków konfliktu zbrojnego. Budowano i buduje się mit bohatera i państwa, które nie pozostawia swoich poległych na polu bitwy. Pomimo, że ostatnia wojna przetoczyła się przez obszar Pomorza Zachodniego ponad 60 lat temu, to jednak dalej istnieje problem zaginionych i poległych podczas tamtych działań zbrojnych. Badania terenowe wykonane przez nasz zespół ukazują, że prace poszukiwawczo-ekshumacyjne żołnierzy polskich i radzieckich prowadzone w latach 40 i 50 ubiegłego wieku nie objęły wszystkich mogił. A strona niemiecka mogła rozpocząć te prace dopiero po roku 1990. Z tych powodów skala problemu na Pomorzu Zachodnim jest olbrzymia. Zintensyfikowanie prac budowlanych i drogowych spowodowało lawinowy wzrost ujawnień pochówków z okresu II wojny światowej. W samym rejonie Szczecina rocznie znajdowane są szczątki kilkudziesięciu osób, które zginęły podczas ostatniej wojny. Wzrasta też świadomość społeczna, coraz więcej takich przypadków jest zgłaszanych a polegli trafiają na cmentarze wojenne. W niniejszym doniesieniu przedstawiamy wypracowany przez nas tryb postępowania w takich przypadkach, od ekshumacji aż do identyfikacji personalnej.

---

* Autorzy pracy dedykują ją Prof. dr hab. med. Jerzemu Janicy.

CEL

Celem pracy jest przedstawienie wypracowanego przez nasz zespół trybu postępowania identyfikacyjnego, w przypadku ujawnienia pochówków z okresu II wojny światowej, od ekshumacji przeprowadzonej przez Zespół aż do identyfikacji personalnej.

MATERIAŁ I METODY

Badaniom poddano stanowisko grobowe ujawnione w lesie nadmorskim w rejonie miejscowości Łukęcin w województwie zachodniopomorskim. Dotyczą one stanowiska szkieletowego z okresu II wojny światowej, w którym ujawniono szczątki trzech mężczyzn. Odnalezione przedmioty kultury materialnej poddano badaniom historycznym. Wiek określono na podstawie oceny zrastania szwów czaszkowych, analizy starcia zębów metodą Gierasimova, analizy spojenia łonowego metodą Todda i Vandervela [1, 2]. Badań historycznych dokonano przy współpracy z Deutsche Rotes Kreuz z Kassel (DRK), Deutsche Dienststelle (Wehrmachtsauskunftstelle für Kriegerverluste und Kriegsgefangene) WASt z Berlina, Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge (VDK) z Kassel i Fundacją „Pamięć" z Warszawy.

BADANIA

Badane stanowisko grobowe znajdowało się w miejscowości Łukęcin (woj. zachodniopomorskie) w odległości 25 metrów od skarpy wydmy i zorientowane na osi północ-południe z głowami skierowanymi ku północy.

Ryc. 1. Polegli żołnierze oznaczeni numerami 1 i 2 od lewej strony.
Fig. 1. Fallen soldiers marked with numbers 1 and 2 from the left side.

Ciała były ułożone w pozycji wyprostowanej na wznak z rękami złożonymi na miednicy. Jama grobowa nr 1 miała wymiary 3x2 m z dnem płaskim o głębokości 1,2 m; dwa ciała były ułożone w odległości 50 cm od siebie. Jama grobowa nr 2, zlokalizowana była w odległości 1 m od jamy grobowej nr 1, miała wymiary 2x1 m z dnem płaskim o głębokości 1,2 m i znajdowały się w niej pojedyncze zwłoki. Szczątki pogrzebano bez trumien, owijając jedynie płachtami namiotowymi (*Zeltbahn 31*), o czym świadczą guziki i kółka cynkowe [3] znajdowane przy szkieletach na całej ich długości.

Szkielet nr 1

Jest to szkielet mężczyzny w wieku około 25 lat, przy szczątkach kostnych odkryto skórzany pas główny z szelkami bojowymi podtrzymującymi ekwipunek i założonymi na nim dwiema ładownicami (*Patronentasche 11*) i bagnetem w pochwie z żabką (*Seitengewehr S 84/98*) [4]. W ładownicach znajdowała się amunicja produkcji czeskiej do karabinu Mauser o kalibrze 7,92 mm. Brakowało klamry od pasa głównego. Koszula wojskowa szara zapinana na cynkowe guziki (czterodziurkowe), spodnie standardowe wojskowe, ujawniono również dwa rodzaje guzików mundurowych: jedne w kolorze szarozielonym od kurtki mundurowej oraz drugie białe wzmacniane od kurtki zimowej pikowanej [3]. W okolicy klatki piersiowej odkryto przedmioty osobiste: talerz emaliowany, widelec, łyżkę, standardowy niezbędnik wojskowy, lusterko, dwa grzebienie, pędzel i maszynkę do golenia, harmonijkę ustną, latarkę i portfel z cynkowymi monetami. Ilość rzeczy osobistych sugeruje, że poległy został pochowany wraz z plecakiem. Na czaszce spoczywały okulary w kościanej oprawie. Na stopach znajdowały się standardowe niemieckie skórzane, sznurowane trzewiki wojskowe. W okolicach lewego przedramienia ujawniono połówkę znaku tożsamości wykonanego ze stali. W okolicy lewego nadgarstka znajdowała się tabliczka mosiężna z graweracją. Znak tożsamości wykonany ze stali uległ całkowitej korozji i nie udało się go odczytać, natomiast z mosiężnej tabliczki po oczyszczeniu odczytano, awers: R. FOUCAULT – rewers: 41, AV. LE VERSAILLES PLESSIS ROBINSON. W obrębie szkieletu podczas eksploracji ujawniono liczne drobne odłamki 2-5 mm zlokalizowane w ten sposób, że były powbijane w poszczególne partie szkieletu w szczególności w obrębie kości długich a w mniejszym stopniu w pozostałych częściach szkieletu. Oznacza to, że siła przebi-

jająca była wystarczająca do pokonania oporu części miękkich ciała. Należy zatem przyjąć, iż tak duża liczba odłamków, działająca na dużej powierzchni ciała, musiała spowodować uszkodzenia ważnych dla życia narządów w szczególności w obrębie klatki piersiowej i brzucha.

Szkielet nr 2

Jest to szkielet mężczyzny w wieku 18-23 lata, przy szczątkach kostnych odkryto dwa rodzaje guzików mundurowych: metalowe w kolorze szarozielonym oraz ceramiczne koloru szaroniebieskiego co wskazuje na to, że żołnierz był ubrany w standardową kurtkę mundurową oraz kurtkę polową maskującą Luftwaffe dla wojsk walczących na ziemi [4]. Ponadto stwierdzono koszulę wojskową szarą zapinaną na cynkowe guziki (czterodziurkowe) oraz spodnie standardowe wojskowe. W okolicy głowy odkryto dużą ilość zatrzasków metalowych z płachty przeciw iperytowej (*Gasplane*). Na stopach znajdowały się standardowe niemieckie skórzane, sznurowane trzewiki wojskowe. W okolicach klatki piersiowej ujawniono połówkę znaku tożsamości wykonanego z cynku. Znak tożsamości po oczyszczeniu odczytano:

„Schw. Flak Ers. Abt. 37
901
A”
(Schwere Flak Ersatz Abteilung 37)
37 zapasowy dywizjon ciężkiej artylerii
przeciwlotniczej, numer indywidualny 901,
grupa krwi A [5]

W obrębie badanego szkieletu stwierdzono obecność uszkodzenia kości czaszki. Za łuską kości skroniowej w rzucie szwu strzałkowego w tym miejscu pęknięcia odchodzą na boki, dodatkowo stwierdzono uniesienie pokrywy kości ciemieniowych od poziomu. Stwierdzone obrażenia należy wiązać ze skutkami urazu zadanego np. odłamkiem, z bardzo dużą siłą w wyniku czego mogło dojść do rozległego uszkodzenia ośrodkowego układu nerwowego.

Szkielet nr 3

Jest to szkielet mężczyzny w wieku około 25 lat, przy szczątkach kostnych odkryto guziki metalowe szarogranatowe od kurtki mundurowej oraz guziki ceramiczne koloru szarozielonego od kurtki maskującej Luftwaffe dla wojsk walczących na ziemi. Ponadto stwierdzono koszulę wojskową szarą zapinaną na cynkowe guziki (czterodziurkowe) oraz spodnie standardowe wojskowe [3]. Poległy miał na nogach wysokie buty skórzane produkcji niemieckiej. W kieszeniach ujawniono pewną ilość destruktów amunicji pistoletowej Parabellum kalibru 9 mm. Przy szkielecie ujawniono ponadto przedmioty osobiste: na palcach złoty sygnet próby 585 z czarnym oczkiem oraz złotą obrączkę ślubną próby 333, skórzany pasek od spodni, grzebień, rękawice skórzane, aparat fotograficzny, maszynkę do golenia, żyletki zapasowe, szelki do spodni, drobne monety niemieckie. W okolicach klatki piersiowej ujawniono połówkę znaku tożsamości wykonanego z cynku. Znak tożsamości po oczyszczeniu odczytano:

„Kfz. 4./s. Ers. Abt. mot.
A. R. 54
147
BLUTGR. 0”
(Kraftfahrzeug 4 Schwere Ersatz Abteilung
Motorisiert Artillerie Regiment 54)
4 kompania samochodowa zapasowego
zmotoryzowanego dywizjonu ciężkiej artylerii
54 pułku artylerii, numer indywidualny 147,
grupa krwi 0 [5]

W obrębie czaszki stwierdzono rozległe złamania po stronie prawej obejmujące łuskę kości czołowej powyżej oczodołu prawego, przechodząc dalej ku tyłowi w obręb kości ciemieniowej prawej i skroniowej prawej tworząc duże odłamy kostne. Bardziej przyśrodkowo, na granicy łuski kości czołowej i ciemieniowej, prawdopodobnie otwór wlotowy o kształcie przypominającym trójkąt z pęknięciami komunikującymi się z opisanymi wyżej pęknięciami. Opisane obrażenia powstały wskutek urazu zadanego najprawdopodobniej odłamkiem posiadającym bardzo dużą energię kinetyczną, spowodowało to rozległe opisane powyżej złamania a co za tym idzie rozległe uszkodzenia ośrodkowego układu nerwowego.

Ryc. 2. Poległy żołnierz oznaczony numerem 3.
Fig. 2. Fallen soldier marked with number 3.

Dane pochodzące ze znaków tożsamości zostały przesłane do Deutsche Dienststelle w Berlinie, gdzie nastąpiła identyfikacja poległych żołnierzy.

Rys historyczny

W pasie nadmorskim w marcu 1945 roku grupy żołnierzy niemieckich w sposób mniej lub bardziej zorganizowany próbowały się przebijać w kierunku Przesmyku Dziwnowskiego. Przesmyk ten, jest to wąski pas terenu pomiędzy Zalewem Kamieńskim a Bałtykiem. W marcu 1945 roku był on obsadzony przez jednostki z 6 Szkoły Łączności Luftwaffe z Dziwnowa [6]. Na przesmyk nacierały wojska radzieckie. Dnia 9 marca radziecka 171 Dywizja Strzelecka, ze składu 3 Armii Uderzeniowej, forsownym marszem z rejonu Reska dotarła do morza pomiędzy Pustkowem a Dziwnówkiem z zadaniem oczyszczenia tego rejonu z jednostek nieprzyjaciela. Radzieckie dowództwo w wyniku zaniedbań nie zgromadziło na czas informacji o koncentracji w rejonie Pogorzelicy i Trzęsacza dużych sił niemieckich z rozbitych w rejonie Połczyn-Drawsko-Świdwin-Łobez jednostek niemieckiej 3 Armii Pancernej [7]. Dowodzenie nad zgrupowaniem objął generał von Tettau. Po nawiązaniu łączności radiowej z garnizonem Dziwnowa, zdecydowano o koordynacji działań celem przebicia się niemieckich zgrupowań na wyspę Wolin. Przez cały dzień 10 marca toczyły się walki w rejonie Karnic i Cerkwicy. Radzieckie jednostki 207 Dywizji Strzeleckiej, mającej za zadanie opanowanie Trzęsacza, Rewala i Niechorza, napotkały niespodziewanie silny opór i nie tylko nie posunęły się naprzód, ale i oddały teren [8]. Nocą na 11 marca na rozwinięte na zachód od Trzęsacza oddziały 171 Dywizji Strzeleckiej wyszło uderzenie zgrupowania niemieckiego. W pierwszej linii szedł najmniej zdemoralizowany i osłabiony 4 pułk podchorążych artylerii ze szkoły w Gross-Born (Borne Sulinowo) majora Buchenau. Wspierały go pojedyncze ocalałe niemieckie pojazdy pancerne ze składu Dywizji Pancernej „Holstein" [6]. Krótko później na tyły zaangażowanych w zaciekłe nocne walki oddziałów radzieckich wyszło natarcie pododdziałów garnizonu Dziwnowa. 171 Dywizja Strzelecka ponosząc duże straty pośpiesznie wycofała się na południe, oddając Radawkę i Wrzosowo [9, 10]. Korytarz został otwarty.

WYNIKI BADAŃ

Wszyscy żołnierze zginęli prawdopodobnie przy próbie przełamania pozycji radzieckich w nocy z 10 na 11 marca 1945 roku. Zawinięcie w płachty namiotowe i charakter pochówku świadczą, że polegli zostali pochowani przez żołnierzy niemieckich. Na podstawie badań zachowanych elementów wyposażenia i oporządzenia stwierdzono, że są to szkielety żołnierzy niemieckich.

Szkielet nr 1 jest to szkielet mężczyzny w wieku 25 lat, żołnierza niemieckiego narodowości francuskiej, nazywającego się Rene Foucault, zamieszkałego w miejscowości Plessis-Robinson przy ulicy Avenue Le Versailles 41. Służył on w 33 Ochotniczej Dywizji Grenadierów SS „Charlemagne".

Szkielet nr 2 jest to szkielet mężczyzny w wieku 21 lat, żołnierza niemieckiego, należącego do 1 pułku podchorążych artylerii Szkoły Podchorążych Artylerii Gross-Born (Borne Sulinowo), przeformowanej pod koniec stycznia 1945 w Dywizję Piechoty „Bärwalde" [6]. Zidentyfikowany został jako Fahnenjunker-Soldat (szeregowy podchorąży) Herbert Jenke, ur. 03 maja 1924 roku w Braunau.

Szkielet nr 3 należał do mężczyzny w wieku 25 lat, żołnierza niemieckiego należącego do Dywizji Piechoty „Bärwalde", zidentyfikowanego jako Fahnenjunker-Unteroffizier (kapral podchorąży) Paul Rohnstock, ur. 02 sierpnia 1920 roku w Jassen.

Po podjęciu stanowiska, wykonaniu badań historycznych, opisaniu przedmiotów kultury materialnej i badań antropologicznych znaki tożsamości przekazano do organizacji WASt z Berlina, gdzie nastąpiła identyfikacja osobnicza na podstawie znaków tożsamości ujawnionych przy szczątkach. Po identyfikacji dane przekazano do Niemieckiego Czerwonego Krzyża (DRK) z Kassel celem konfrontacji danych uzyskanych z WASt z danymi DRK, aby potwierdzić identyfikację i skreślić ich z listy zaginionych. Kolejnym etapem jest zgłoszenie zaistniałego zdarzenia Fundacji „Pamięć" z Warszawy, która jest przedstawicielem VDK, celem przekazania szczątków stronie niemieckiej. Szczątki przekazane VDK zostały pochowane na cmentarzu wojennym w miejscowości Glinna pod Szczecinem.

WNIOSKI

Wypracowany przez nasz zespół tryb postępowania okazał się skutecznym sposobem identyfikacji ofiar II wojny światowej, a zastosowane badania przedmiotów kultury materialnej ujawnionych przy szczątkach prowadzące do identyfikacji stanowią często jedyną możliwą

formę identyfikacji ze względu na brak materiału porównawczego do badań porównawczych polimorfizmu DNA. W niektórych przypadkach, z którymi stykaliśmy się w naszej pracy zawodowej, możliwe było zastosowanie badań historycznych, antropologicznych i genetycznych. Zastosowany tryb postępowania pomógł w identyfikacji kilku tysięcy żołnierzy znalezionych na terenie województw zachodniopomorskiego, pomorskiego i lubuskiego. Podczas tych badań cały proces od ekshumacji, aż po identyfikację personalną był prowadzony przez jeden zespół ekspertów. Jest to wyjątkowo ważne ponieważ z doświadczenia naszego wynika, że najważniejszą częścią identyfikacji jest etap podjęcia szczątków z miejsca ich znalezienia. Właściwe podjęcie stanowiska grobowego, opisanie go i zabezpieczenie wszelkich elementów umożliwiających późniejszą identyfikację rzutuje na cały proces późniejszej identyfikacji.

PIŚMIENNICTWO

1. Malinowski A., Wolański N.: 1988. Metody badań w biologii człowieka. PWN, Warszawa.

2. Malinowski A., Bożiłow W.: 1997. Podstawy antropometrii. Metody, techniki, normy. PWN, Warszawa.

3. Mirouze L.: 1990. World War II Uniforms in Colour Photographs. Windrow&Greene Ltd., London.

4. Windrow M., Embelton G.: 1977. World War II combat Uniforms and Insignia. Warren: Squadron/Signal Publications, London.

5. Höidal J.: Deutsche Erkennungsmarken. Von den Anfängen bis heute., Norderstedt 2005, 440-477.

6. Lindenblatt H.: Pommern 1945. Eines der letzten Kapitel in der Geschichte vom Untergang des Dritten Reiches, Wuerzburg 2004, 268-273.

7. Zawjałow A. S., Kaladin T. J.: Wostoczno-pomeranskaja operacija sowietskich wojsk. Fewral – mart 1945. Wojenno-istoriczeskij oczerk, Wojennoje Izdatielstwo Ministerstwa Oborony Sojuza SSR, Moskwa 1960, 183-186.

8. Kosiarz E.: Wyzwolenie Polski północnej 1945, Wydawnictwo Morskie, Gdynia 1967, 170-174.

9. Jadziak E.: Wyzwolenie Pomorza. Działania 1 Armii WP w operacji pomorskiej Armii Radzieckiej 6 III-7 IV 1945, Wydawnictwo MON, Warszawa 1962, 163-165.

10. Ludowe Wojsko Polskie 1943-1945 pod redakcją W. Jurgielewicza, Wydawnictwo MON, Warszawa 1973, 625-628.

Adres do korespondencji:
Zakład Medycyny Sądowej PAM w Szczecinie
dr Andrzej Ossowski
al. Powstańców Wlkp.72
70-111 Szczecin
andoss@wp.pl